

Artikel: De kracht van oral history. Interviews met vier leden van het Apolistisch Genootschap

Auteur: Frederique Demeijer

Verschenen in Skript Historisch Tijdschrift, jaargang 40.4, pp. 262-284.

© 2018 Stichting Skript Historisch Tijdschrift, Amsterdam

p-ISSN: 0165-7518

e-ISSN: 3051-2506

Abstract: Oral history is based on spoken, first-hand accounts that are inherently subjective. Therefore, it is often seen as less reliable than more standard historical sources. However, this subjective character is also the source of its power: when we try to understand how events have been experienced by people, their own personal narratives complement the written sources (which often ignore personal experiences). They shed light on what is remembered and why, and by doing so, tell us something about the complexity of history and memory. This article seeks to explain how oral history is an important addition to official historical sources by drawing on data generated during my PhD research. In this piece, I try to understand how historical changes within a religious movement in the Netherlands – the Apostolic Society (ApGen) – has been experienced by its members, and how this can change our perspective on the past. I seek to show this by conducting oral history interviews with members of the movement.

Skript Historisch Tijdschrift is een onafhankelijk wetenschappelijk blad dat viermaal per jaar verschijnt. De redactie, bestaande uit studenten en pas afgestudeerden, wil bijdragen aan actuele historische debatten, en biedt getalenteerde studenten de kans om hun werk aan een breder publiek te presenteren.

woonkamer de lengte van sommige kinderen aan. Ze wisten dat er kinderen zouden komen, maar niet dat ze zo jong zouden zijn.³⁰ Het was ook niet de bedoeling dat kinderen van deze leeftijd zouden komen. In een reglement van het Cubaanse Ministerie van Onderwijs wordt als regel genoemd dat kinderen een niveau van tussen de vierde en zesde klas moesten hebben.³¹ De 'gewone' leeftijd daarvoor in Cuba was respectievelijk 10 en 12 jaar oud.³²

Aannemelijk is dat deze kinderen vanwege de oorlogssituatie in Ethiopië toch gestuurd werden. Hun familie kon niet voor hen zorgen vanwege de sterfte van de vader, zoals bij Clara het geval was.

Ook op de enquêtes die in juli jongstleden afgenomen werden bij een bijeenkomst van Ethiocubanos in Nederland, valt leeftijd op: van de 23 ingevulde enquêtes waren twaalf mensen tien jaar oud of jonger, waarvan drie zelfs



Foto van een luchtfoto vermoedelijk in 1985 genomen van een onbekende ESBEC op het Isla de la Juventud (genomen op 19-04-2018 in het Archivo Municipal, Nueva Gerona; doos 'Fototeca 5:3, Arquitectura, Edificaciones Educación la Agencia y la Cultura' envelop 3.4.16 'Universidades e Institutos Superiores')

vijf jaar oud waren bij aankomst in Cuba.³³ Het is mede daarom niet vreemd dat de docenten in Cuba een soort ouderfiguren werden. Vooral Montalvo en Milagros voelden een innige verbintenis met 'hun Ethiopische kinderen', die hen ook 'papa' en 'mama' noemden. Ze noemden deze tijd onvergetelijk en onvergelijkbaar met hun werkzaamheden daarvoor en daarna op andere scholen en in andere sectoren.³⁴

EEN EIGEN CULTUUR

De scholieren werden ingedeeld op scholen naar hun eigen nationaliteit, en ze kregen les van docenten uit eigen land die met de kinderen meegekomen waren. Tamiru beschreef het als volgt:

Kijk, er zijn teachers, die komen van Ethiopië, om Amhaars te leren, de geschiedenis van Ethiopië te leren, om geography, dan wij leren Amharic taal, tot twelfth grade.' (de zesde klas van de middelbare school)³⁵

De reden dat de scholieren niet gemengd samen gezet werden, was omdat deze studenten primair werden klaargestoomd voor een succesvolle toekomst in hun eigen land. Hoewel ze ook Spaanse les kregen en sommige vakken ook door Cubaanse leraren gedoceerd werden, was het uitgesloten dat ze de rest van hun leven in Cuba zouden blijven. Bij aankomst in Cuba tekenden de kinderen een 'convenio', een contract, waarin afgesproken werd dat ze na het afronden van hun onderwijs (en daar was de universiteit bij inbegrepen) terug moesten naar hun land van herkomst. Bovendien, zo vertelde Tamiru, werden studenten op de universiteit ook teruggestuurd als ze onder het niveau presteerden. Op de middelbare school werd die regel uit het contract minder streng nageleefd.³⁶

Op het Isla werden de kinderen op vele manieren herinnerd aan hun eigen cultuur. Exiquio vertelde over de vele maatregelen die genomen werden om de kinderen hun thuis niet te laten vergeten. In de school was een 'salon etiope' (Ethiopische salon) ingericht met een soort tentoonstelling van typische Ethiopische spullen. Ze oefenden hun nationale dansen en liederen, die opgevoerd werden als hoog bezoek kwam – Fidel Castro nam regelmatig buitenlandse bezoekers mee naar het eiland – en bij lokale feesten, zoals het jaarlijkse Festival de Toronja (Pompelmoesfestival, een soort oogstfeest dat aan het einde van het plukseizoen werd gehouden).³⁷ Milagros herinnerde zich de traditionele haardracht van de Ethiopische meisjes goed. Deze werd op speciale dagen door scholieren ook bij Cubaanse docentes gemaakt. Ook het traditionele eten van de Ethiopiërs, de eerdergenoemde injera, werd op dit soort dagen bereid.³⁸ In het gemeentearchief van het Isla zijn vele foto's te vinden van festivals en optredens waar de nationale tradities van de scholieren op het eiland tentoongesteld werden. Exiquio herinnert zich de klederdracht van de meisjes goed, die volgens hem bij de traditionele dansen geen bovenkleding droegen. Tijdens ons gesprek beeldde hij de zwaaiende 'tetas' breed grijnzend uit.³⁹

DISCIPLINE

Het leven op de scholen verliep gedisciplineerd, met een strikte structurering en een tijdsschema dat op alle scholen hetzelfde lijkt te zijn.

Wij [...] [gingen] na school in de middag naar werk. [...] [Tekent twee gebouwen die in een hoek van negentig graden op elkaar staan] De school is hier [wijst naar een van de gebouwen] en je slaapt hier [het andere gebouw]. Dus ga je naar, in de ochtend naar school, daarna – we zijn zeshonderd – dus in de ochtend driehonderd naar school, driehonderd naar werk. Sinaasappels plukken. Cuba exporteren naar Russia toe. Russia heeft gras. [...] En in het midden, als

de anderen komen van werk, wij gaan naar werk. Dat is tot twelwe grade, before you go to university.⁴⁰

De sinaasappels en andere citrusvruchten die scholieren plukten, werden geëxporteerd naar Rusland. Ook volgens Milagros, Montalvo, Raúlito en Exiquio was het schema van de scholieren strikt en hun getuigenissen daarvan lijken zeer op elkaar, wat het aannemelijk maakt dat dit uniform geregeld was op de internaten. Het 'horario' was op elke school hetzelfde, met een strakke planning over welke groep op welk moment opstond, at, naar het veld ging, douchte, les had en naar bed ging. Voor elk van deze momenten stelden ze zich in rijen op, op een veldje voor de school.⁴¹ Het is niet vreemd dat een dergelijk schema nageleefd moest worden om zeshonderd kinderen gedisciplineerd te houden.

Ook de vrije momenten, weekenden en vakanties vereisten een plan. Soms gingen de kinderen, onder leiding van Cubaanse en Ethiopische docenten, in het weekend naar het strand, één van Tamiru's favoriete herinneringen aan Cuba.⁴²

Ook werden uitjes naar andere provincies, sporttoernooien en festivals georganiseerd. In hun vrije tijd mochten ze met de bus ook naar de steden toe. Vrijwel alle *pineros* die ik vertelde over mijn onderzoek naar de internationale scholen op het eilandje



De huidige entree van ESBEC 21 de Sene, met als middelste figuur op de foto oud-directeur Jose Montalvo (foto genomen door auteur op 24-04-2018)

herinnerden zich met weemoed de dagen dat Nueva Gerona bruiste met de aanwezigheid van jonge mensen van over de hele wereld. Dat is niet vreemd: in 1982 gingen 12.000 internationale studenten op la Isla naar school.⁴³ Ter vergelijking: in 1975, voor de komst van de internationale jongeren, had het eiland 30.000 inwoners.⁴⁴

De hoge concentratie jongeren uit verschillende landen zorgde niet alleen voor gezellige bedrijvigheid in de stad, maar ook voor overlast. Tieners staan niet bekend als makkelijk te disciplineren. Honderden jongeren zonder ouders in een internaat is van een totaal andere orde. Docent zijn op een internationale school was een vierentwintig-uursklus. Auto's waren en zijn in Cuba niet voor iedereen. Schooldirecteuren waren vaak de enigen met een auto, waarmee ze gemakkelijk de scholen die op het platteland stonden konden bereiken. Exiquio herinnert zich

dat hij om drie uur 's nachts wakker werd gebeld omdat in Nueva Gerona leerlingen van hem hadden geweigerd de bus in te gaan om terug naar de school te gaan. Exiquio was de enige die de jongeren kon vinden en de autoriteit over ze had om ze terug naar het internaat te krijgen.⁴⁵ Op het moment van het interview moest hij vooral hard lachen, maar aan de manier waarop hij de interactie uitbeelde te zien, lijken de scholieren er van langs gekregen te hebben.

Ook tussen jongeren van verschillende nationaliteiten waren spanningen. Op het Isla hoorde ik geruchten over verschillende Afrikaanse 'stammen' die met elkaar in gevecht kwamen. De realiteit was anders. José Montalvo vertelde dat de Ethiopische jongens wel eens opstootjes hadden vanwege meisjes. Dat gebeurde vooral met Angolese jongens. De reden daarvoor was dat Angola hun scholieren een toelage gaf in dollars. Ethiopië deed dit niet waardoor, zo vertelde Montalvo, Ethiopische meisjes met Angolese jongens optrokken, die vaker een bioscoopuitje en ijsje konden betalen. Ethiopische jongens waren het daar niet mee eens, en betaalden hun concurrenten terug met geweld.⁴⁶ Tamiru herinnerde zich dit lachend, en vertelde over de keer dat hij met enkele andere Ethiopische jongens in een bus vol met Angolanen zat, en het gevecht tóch won.⁴⁷

Dit geweld was niet alleen naar buiten gericht. Toen ik Raúlito vroeg naar verschillen tussen Ethiopiërs en andere scholieren op het eiland (hij had niet alleen op de Ethiopische school gewerkt) vertelde hij over de fysieke disciplinerende die de Ethiopische autoriteiten toepasten op de kinderen. Elke nationaliteit had op het Isla namelijk een vertegenwoordiger van de ambassade, die onder zich dan weer de Ethiopische docenten en scholieren had. De disciplinaire maatregelen die de vertegenwoordiger en docenten toepasten, waren fysiek en erg zwaar. Zo zwaar, dat kinderen soms in het ziekenhuis belandden. Raúlito was zelfs bang voor deze mensen en zorgde, net zoals Montalvo en Exiquio, dat als de jongeren iets verkeerd deden, hij ze eerst zelf een straf oplegde. Ze rapporteerden het pas aan de Ethiopische autoriteiten als het écht bont werd.⁴⁸

CONCLUSIE

De *Werdegang* van de Ethiocubanos is een vreemde. Dit artikel biedt geen ruimte om te kijken naar alle facetten van dit onderwijsprogramma, net zomin als de eindjaren ervan, waar de scholieren heen gingen nadat ze van de middelbare school af kwamen, en hoe ze uiteindelijk in de rest van de wereld terecht kwamen. Wel is duidelijk dat Cuba verregaande ondersteuningsprogramma's bood aan Ethiopië, die invloed hadden op het leven van duizenden kinderen. Zonder Cuba hadden zij misschien

hun school niet kunnen afmaken, of hun leven in armoede geleefd, maar hadden ze hun familie ook niet achtergelaten. Om op (soms zeer) jonge leeftijd de zee te doorkruisen om daar te blijven totdat de (universitaire) opleiding afgerond was zorgde voor een fantastisch verhaal.⁴⁹

In een land verscheurd door oorlog en een bloedige revolutie, woonden kinderen die hun vader verloren en om verschillende redenen geselecteerd werden om naar Cuba te gaan. Daar zouden ze op het Isla de la Juventud gratis onderwijs genieten en halve dagen werken in de citrusvelden. Op school werd moeite gedaan om hun cultuur te behouden, het was immers de bedoeling dat ze terug zouden keren als de hoogopgeleide laag van de socialistische staat Ethiopië, om het land verder te helpen opbouwen. Hun school lijkt op vijftig andere scholen die tegenwoordig als ruïnes over het eiland verspreid staan. Net zoals op die andere scholen werd een strikt rooster aangehouden, en hadden ze een vertegenwoordiger van hun ambassade als hoogste autoriteit boven zich. Anders dan andere nationaliteiten waren hun autoriteiten zeer strikt, en hanteerden ze zware fysieke straffen. Ook de jongeren van verschillende nationaliteiten hadden onderlinge conflicten, die hun oorsprong – ironisch voor het socialistische ideaal dat nagestreefd werd – vonden in geld en liefdesverdriet.

De ESBECS hadden grote invloed op het Isla de la Juventud. Pineros herinneren zich het rumoer en de levendigheid dat de tienduizenden jongeren brachten nog goed. Vrijwel iedereen had wel iets met deze scholen te maken, de jongeren waren de grootste bevolkingsgroep op het eiland. De Cubanen die er werkten kregen er zeshonderd kinderen bij, en ze kwamen in aanraking met culturen die ze anders nooit ervaren zouden hebben. Ook op nationaal niveau waren deze scholen van betekenis. Oud-directeuren en Ethiocubanos vertellen dat in de tijd van de scholen met enige regelmaat buitenlandse gezagsdragers meegenomen werden naar het eiland door Fidel of Raul Castro. Kortom, dit onderwijsproject was niet alleen belangrijk voor de Ethiocubanos, maar ook voor de ‘gewone’ Cubaan en zelfs de Cubaanse staat.

De geschiedenis van de Ethiocubanos laat onderbelichte internationale verbanden zien tijdens de Koude Oorlog. Niet alleen werd in het Zuidelijk Halfrond buiten het Westen om ontwikkelingshulp verleend aan minderbedeelde landen, maar ook werd Cuba beïnvloed door deze andere landen. In Cuba hebben de internationale scholen op het Isla grote invloed gehad. Ook de Ethiocubanos zijn kinderen van de Koude Oorlog. Hun verhaal kan niet verteld worden zonder met hen zelf en met de mensen die met deze geschiedenis te maken hebben gehad te spreken. Mondelinge geschiedenis speelt in dit onderzoek een belangrijke rol. Door interviews af te nemen kan een blik ‘van beneden’ geworpen worden op de geschiedenis van deze periode. Niet alleen om de blik te verruimen van het Oost versus

West-discours, maar om ook te begrijpen hoe in deze tijd levens van mensen van over de hele wereld op een verregaande manier veranderden door de Koude Oorlog.

Christianne Alvarado rondt momenteel haar onderzoeksmaster geschiedenis aan de UvA af en is gespecialiseerd in de contemporaine geschiedenis van het Caribisch gebied. Dit onderzoek is onderdeel van een masterscriptie, onder begeleiding van prof.dr. Rosemarijn Hoefte.



De in Cuba geïnterviewden, met de klok mee: Clara, Victor, Montalvo, Raúlito en Milagros (genomen in april 2018).

1. Zie onder andere: Jorge I. Domínguez, *To make a world safe for revolution. Cuba's foreign policy* (Londen 1989); Odd Arne Westad, 'The prospects of socialism: Ethiopia and the Horn' in: T. Young, *Readings in the international relations of Africa* (Bloomington 2015); Piero Gleijeses, *The Cuban Drumbeat. Castro's Worldview: Cuban Foreign Policy in a Hostile World* (Londen, New York en Calcutta 2009).
2. Zie onder andere: William M. LeoGrande, 'Cuban-Soviet relations and Cuban policy in Africa', in: *Cuban Studies/Estudios Cubanos* 10:1 (1980) 1-37, aldaar 1; David Gonzales, 'Cuban-African relations: nationalist roots of an internationalist policy' *Review of African Political Economy*, 27:84 (2000) 317-323, aldaar 317-319; Odd Arne Westad, 'The prospects of socialism: Ethiopia and the Horn' in: T. Young, *Readings in the International Relations of Africa* (Bloomington IN 2015) 165-177, aldaar 165.
3. Jane McManus, *Cuba's island of dreams: voices from the Isle of Pines and Youth* (Gainesville FL 2000), 16; Elena Fiddian-Qasimiyeh, 'Education, migration and internationalism: situating Muslim Middle Eastern and North African students in Cuba' *The Journal of North African Studies* 15:2 (2010) 137-155; Anne Hickling-Hudson, Jorge Corona González en Rosemary Preston, 'Introduction: Cuba's capacity to share' in: Idem (eds.), *The capacity to share. A study of Cuba's international cooperation in educational development* (New York 2012); Kaba Akoriyee en Sabine Lehr, 'The long road to neurosurgery: reflections from Ghana on 18 years of studies in Cuba', in: Anne Hickling-Hudson, Jorge Corona González en Rosemary Preston (red.), *The capacity to share. A study of Cuba's international cooperation in educational development* (New York 2012) 225-230; Oscar Elajalde Villajón, geïnterviewd door Anne Hickling-Hudson en Jorge Corona González, 'Cubans sharing education: the Isle of Youth', in: Anne Hickling-Hudson, Jorge Corona González en Rosemary Preston (red.), *The capacity to share. A study of Cuba's international cooperation in educational development* (New York 2012) 217-223.
4. Westad, 'The prospects of socialism: Ethiopia and the Horn', 165-166; Piero Gleijeses, *Visions of freedom* (Chapel Hill NC 2013) 45.
5. Gleijeses, *Visions of Freedom*, 46.
6. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016 in Den Haag.
7. Mailwisseling met Tamiru Beyene, 11-01-2017 (vertaling CLMBA), origineel: 'Yo no recuerdo mucho no se como decirte solo recuerdo cuando estaba en ESANAT AMBA. El Gobierno anterior

- nos daba mucho atención para que en el futuro servíamos para el país y el socialismo. Siempre nos explicaban sobre el marxismo y el leninismo que son mejor ideas. [sic']
8. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016.
 9. Interview met Clara op 3-4-2018 in La Fe, Isla de la Juventud, Cuba.
 10. Domínguez, *To make a world safe for revolution*, 161.
 11. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016. Hij beschreef de aantallen scholieren als respectievelijk vijftienduizend en twaalfduizend, maar na het raadplegen van andere bronnen lijken dit de getallen voor de lichten die hij bedoelde. De verklaring hiervoor licht hoogstwaarschijnlijk in de taalbarrière, waardoor ook het gezegde tijdens een interview nog geïnterpreteerd moet worden.
 12. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016.
 13. Miguel Comellas, 'Mito vocational school prepares Ethiopian children to study in Cuba', *Granma* 3-10-1982.
 14. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016.
 15. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016.
 16. Interview met Clara op 3-4-2018.
 17. Interview met Víctor Manuel Doeste Hernández op 19-4-2018 in Nueva Gerona, Isla de la Juventud, Cuba.
 18. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016.
 19. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016.
 20. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016.
 21. Republica de Cuba, Comité Estatal de Estadística, Dirección de Demografía, *Estudio Demoeconomico Municipio Especial Isla de la Juventud* (1982) aldaar 32.
 22. Mailwisseling met Tamiru Beyene, 11-01-2017.
 23. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016. Opvallend is dat de datum 21 juni nergens genoemd wordt als een belangrijke datum in de Ethiopische (of Cubaanse) geschiedenis.
 24. Domínguez, *To make a world safe for revolution*, 161.
 25. Interview met Exiquio Ramirez Lopez op 24-5-2018 in Marianao, Havana, Cuba.
 26. Interview met Exiquio op 24-5-2018.
 27. Interview met Exiquio op 24-5-2018.
 28. Interview met Raúl Rodríguez Gonzales op 4-4-2018 in Nueva Gerona, Isla de la Juventud, Cuba.
 29. Interview met Milagros Gudelia Gomes op 3-4-2018 in La Fe, Isla de la Juventud, Cuba.
 30. Interview Milagros op 3-4-2018.
 31. Ministerio de Educación, Cuba, *Reglamento para el recibimiento y atención de los becarios extranjeros en el municipio especial Isla de la Juventud* (Havana 1982) 6.

32. CRESALC-Unesco, *La Educación Superior en Cuba* (Caracas 1985) 80
33. Enquêtes afgenomen op 27-7-2018 in Den Haag, in bezit van auteur.
34. Interview met Milagros op 3-4-2018.
35. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016.
36. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016.
37. Interview met Exiquio op 24-5-2018.
38. Interview met Milagros op 3-4-2018.
39. Interview met Exiquio op 24-5-2018.
40. Interview met Tamiru Beyene op 15-12-2016.
41. Interview met Milagros op 3-4-2018
42. Mailwisseling met Tamiru Beyene, 11-01-2017
43. Nikolái Kolésnikov, *Cuba: educación popular y preparacion de los cuadros nacionales 1959-1982* (Moskou 1983) 491.
44. Comité Estatal de Estadísticas, *Censos de Población y Viviendas 1981. Isla de la Juventud. República de Cuba. Vol. XV* (Havana 1981) 55.
45. Interview met Exiquio op 24-5-2018.
46. Interview met Jose Montalvo op 11-04-2018.
47. Gesprek met Tamiru Beyene, 13-7-18.
48. Interview met Raúl op 4-4-2018.
49. Een eerder werkstuk over dit onderzoek was de inspiratie voor een verhaal van schrijfster Fiep van Bodegom 'Het eiland van de pijnbomen en later ook de jeugd', dat in 2017 verscheen op de website Samplekanon, zie: <http://samplekanon.com/?p=4015>.

DE KRACHT VAN ORAL HISTORY

Interviews met vier leden van het Apolistisch
Genootschap

Frederique Demeijer

Oral history baseert zich op mondelinge bronnen. Door het inherent subjectieve karakter wordt het vaak als minder betrouwbaar gezien dan officiële geschiedschrijving.¹ Hierin schuilt echter juist de kracht: als we proberen te begrijpen hoe feitelijke gebeurtenissen ervaren zijn door mensen, complementeren deze belevenissen de geschreven bronnen, die veelal zwijgen over persoonlijke ervaringen, kunnen zij zelfs 'leiden tot een herinterpretatie van de geschiedenis'.² Dit artikel illustreert hoe oral history onze beeldvorming kan veranderen. Hierbij baseer ik mij op interviews uit mijn lopende promotieonderzoek, dat via oral history probeert te begrijpen hoe historische veranderingen binnen een religieuze beweging in Nederland – het Apostolisch Genootschap – zijn ervaren door haar leden.³

WAT IS ORAL HISTORY?

Mondelinge geschiedschrijving, beter bekend onder de Engelse term *oral history*, 'houdt zich bezig met de verhouding tussen de officiële geschiedenis zoals die in de boeken is vastgelegd en de individuele herinnering'.⁴ Oral history gebeurt op basis van mondelinge overlevering: het opschrijven van gesproken verhalen over het verleden. Daarmee is het de eerste vorm van geschiedschrijving.⁵ Eén van de oudste en meteen ook een van de bekendste voorbeelden van mondelinge geschiedschrijving is het levenswerk van Herodotus, *Historiën*.⁶ Naarmate het geschreven woord meer invloed kreeg, boetten de mondelinge bronnen ten opzichte van geschreven bronnen echter ernstig aan waarde in. Het bestuderen van geschreven bronnen werd, in ieder geval tot in de jaren zestig van de vorige eeuw, als betrouwbaarder en wetenschappelijk meer valide gezien dan het optekenen van mondeling verkregen ervaringen en belevenissen. Een bepaalde gebeurtenis kan immers door verschillende mensen op verschillende manieren verteld worden.⁷ Sterker nog, de herinneringen van een bepaald persoon kunnen van de ene op de andere dag verschillen. Het is ook daarom, zoals Selma Leydesdorff schrijft, dat de verhouding tussen geschiedenis en herinnering altijd gespannen is.⁸ Mensen hebben namelijk de neiging om een organisch geheel van hun eigen levensverhaal te maken

met een begin, een midden en een eind,⁹ terwijl de sociale werkelijkheid daar veel te weerbarstig voor is. De kracht van oral history zit hem dan ook niet in het ontlokken van feitelijke data, maar juist in het zichtbaar maken van de manier waarop mensen zich dingen herinneren. Zoals het beroemde citaat van Alessandro Portelli luidt:

The first thing that makes oral history different, therefore, is that it tells us less about events than about their meaning. (...) Oral sources tell us not just what people did, but what they wanted to do, what they believed they were doing, and what they now think they did.¹⁰

Door herinneringen, die anders verloren zouden gaan, vast te leggen, kunnen geschiedenissen herzien en zelfs herschreven worden.¹¹ Zeker als er gemeenschappelijke elementen in de verhalen van verschillende individuen zitten, kan een getuigenis worden omgezet in bewijs waaruit substantiële conclusies getrokken kunnen worden.¹² Hierbij dienen deze getuigenissen of verhalen wel in de historische context geplaatst te worden. Op die manier kunnen we zicht krijgen op bepaalde ontwikkelingen in de geschiedenis die niet zo makkelijk te ontwaren zijn uit archiefmateriaal, of waar zelfs geen geschreven bronnen over zijn.¹³ Dit geldt in het specifiek voor hoe bepaalde historische gebeurtenissen ervaren zijn, wat voor impact die gehad hebben op het leven van individuen of gemeenschappen en welke betekenis mensen aan die gebeurtenissen gegeven hebben. Ditzien we bijvoorbeeld bij herinneringen aan veranderingen en ontwikkelingen in een religieuze beweging.

ORAL HISTORY IN HET APOSTOLISCH GENOOTSCHAP

Ik promoveer op hoe de historische veranderingen in een Nederlands religieus genootschap – het Apostolisch Genootschap (ApGen) – zijn ervaren door de leden. Deze vrijzinnige geloofsgemeenschap bestaat uit ongeveer 15.000 actieve leden die over 72 gemeenschappen verspreid zijn in heel Nederland.¹⁴ De oudste nog in leven zijnde leden van het ApGen hebben de afsplitsing van een ouder kerkgenootschap en de oprichting van het genootschap in 1951 nog meegemaakt. Zij zijn opgegroeid met een heel ander beeld van God, leven en dood dan het vrijzinnige geloof waar het ApGen nu voor staat.¹⁵ Het lijkt opvallend dat die oudste leden enorme veranderingen in hun geloof moeten hebben meegemaakt en toch actief lid zijn gebleven van het genootschap. Hoe kan dit? En hoe ervoeren zij die veranderingen?

Het recent verschenen boek *Nieuw licht op oude wegen*¹⁶ beschrijft de ontstaansgeschiedenis van het ApGen vanaf circa 1830 en de bijbehorende veranderingen in religieuze denkbeelden

en praktijken, de organisatiestructuur en de manier waarop het ApGen zich positioneerde ten opzichte van de maatschappelijke context. Dit boek is gebaseerd op geschreven bronnen en bevat geen persoonlijke belevenissen van de leden. Om antwoord te krijgen op bovenstaande vragen hebben we oral history nodig: alleen de verhalen van ooggetuigen kunnen licht op deze vragen laten schijnen.

HET APOSTOLISCH GENOOTSCHAP – DE HISTORISCHE CONTEXT

Voordat de oral histories ter sprake komen, zal ik eerst kort ingaan op de veranderingen in geloofsovertuiging en organisatie in de periode waar ik leden over gesproken heb: de periode van ca. 1935 – voor de oprichting van het ApGen – tot aan nu.

Net na de Tweede Wereldoorlog, op 20 maart 1946, stierf apostel Van Oosbree.¹⁷ Hij was de Nederlandse geestelijk leider ('apostel') van een religieuze groepering die de Hersteld Apostolische Zendinggemeente in de Eenheid der Apostelen (HAZEA)¹⁸ heette. In deze HAZEA werd geloofd dat de Heer spoedig terug zou keren op aarde. De Bijbel speelde een belangrijke rol, al werd deze door Van Oosbree niet volledig letterlijk genomen. Er werd geloofd in een hiernamaals en Satan speelde een rol in de geloofsopvattingen. In de hiërarchie stond boven Van Oosbree nog een (in Duitsland gevestigde) stamapostel die bij het overlijden van een apostel gemachtigd was om een opvolger aan te wijzen.¹⁹ Desondanks had Van Oosbree testamentair Lambertus Slok als zijn opvolger aangesteld. De heer Slok erkende zijn 'roeping',²⁰ maar de stamapostel stemde hier niet mee in.²¹ Zo ontstond er een breuk met de 'Eenheid der Apostelen' waardoor in 1946 maar liefst ruim 80 procent van de leden²² van de HAZEA zich afsplitste. Er ontstond een rechtszaak over de opvolging die vijf jaar duurde en uiteindelijk door Slok en zijn volgelingen verloren werd.²³ Na deze verloren rechtszaak richtte Slok in 1951 'Het Apostolisch Genootschap' op.²⁴ De naamsverandering was wel het minst ingrijpend. Niet alleen liep de splitsing soms dwars door families heen,²⁵ maar er veranderde ook veel wat betreft de geloofsopvattingen. De gedachte over de wederkomst des Heren werd losgelaten en het geloof in het hiernamaals werd niet langer onderhouden.²⁶ Dat betekent dat mensen die eerst nog geloofden dat ze een geliefde overledene tegen zouden komen na de dood, ineens met de gedachte verder moesten leven dat dit niet zou gebeuren. Ook creëerde de nieuwe apostel Slok een ander beeld van God waarin God niet langer als een persoon gezien werd die de uiteindelijke macht heeft, maar als een kracht die door mensen werkt.²⁷ Waar Van Oosbree sprak over een God die uitsluitend middels mensen aan mensen verscheen, had Slok het over 'God als mens'.²⁸ Hiermee bedoelde hij dat

God door de mens gerealiseerd moet worden.²⁹ Dit maakte hij duidelijk met de uitspraak 'Wij zijn er voor God', wat betekent dat de mens geen werktuig is in Gods hand, maar de opdracht heeft zelf bewust gestalte te geven aan God als liefdemacht.³⁰ Op die manier werd het perspectief omgedraaid: niet de mens heeft God nodig, maar God heeft de mens nodig.

Sinds de oprichting van het ApGen zijn er in totaal vier apostelen geweest: oprichter Lambertus Slok (1946-1984), zijn zoon Jan Lambertus (roepnaam Berry) Slok (1984-2001), Dick Riemers (2001-2010) en de huidige apostel Albert (roepnaam Bert) Wiegman (apostel sinds 2011). Elk van deze apostelen heeft tijdens zijn geestelijk leiderschap vernieuwingen doorgevoerd in zowel organisatie als gedachtegoed. Hierdoor hebben zij elk het ApGen gevormd tot de moderne vrijzinnige geloofsgemeenschap die het nu is. Tegenwoordig heeft het ApGen een religieus-humanistische insteek waarbij het zichzelf ten doel stelt om 'in liefde te werken aan een menswaardige wereld'³¹ door middel van universele waarden zoals solidariteit, duurzaamheid en compassie. Het gedachtegoed van Jezus van Nazareth is een bron van inspiratie, maar de Bijbelverhalen worden niet letterlijk genomen en zijn ook niet leidend tijdens de zondagse diensten.

Interessant genoeg zijn er sinds de jaren vijftig geen splitsingen meer geweest. Ondanks dat het ledenaantal in bepaalde periodes terugliep sinds de jaren vijftig, is er nog steeds een grote groep apostolischen gebleven die zich, naar wij kunnen aannemen, dusdanig met het gedachtegoed kon en kan identificeren dat zij actief lid bleven. Hoe zit dat? Werden de veranderingen überhaupt wel als grote veranderingen ervaren of voelde het meer als een continuering van hetzelfde?



Portretfoto van Apostel L. Slok, afkomstig uit het historisch archief van het Apostolisch Genootschap te Baarn. De foto is vermoedelijk tussen 1946 en 1950 gemaakt.

AANPAK

Om op bovenstaande vragen een antwoord te krijgen, heb ik interviews afgenomen met verscheidene leden van het ApGen. Door het afnemen

en ontlokken van de mondelinge geschiedenissen van leden van het ApGen die al deze veranderingen hebben meegemaakt, schets ik hoe zij de periode na de afscheiding ervoeren. In mijn proefschrift zal ik kijken naar zes verschillende sociale generaties leden van het ApGen,³² maar voor dit artikel zal ik mij beperken tot de data die gegenereerd zijn door de interviews met de oudste sociale generatie: de zogeheten Vooroorlogse Generatie. In dit artikel behandel ik interviews met vier personen,³³ twee mannen en twee vrouwen, die tussen 1922 en 1926 geboren zijn.³⁴

Deze oral history-interviews waren semigestructureerde diepte-interviews. Dat betekent dat er een zogeheten *interview guide* was die als leidraad diende tijdens het interview, maar hier kon van worden afgeweken. De vragen waren gecategoriseerd in verleden, heden en toekomst. In de praktijk kwamen de verhalen veelal vanzelf: meestal was een startvraag genoeg om een heel levensverhaal in relatie tot het ApGen uit te lokken. Uiteraard liepen verleden, heden en toekomst hierbij dikwijls door elkaar heen. Hiervoor is in een semigestructureerd diepte-interview alle ruimte. Dit betekent dat niet iedere vraag aan eenieder gesteld is en dat sommigen over zaken vertelden waar anderen niet over repten. Zodoende werden er in elk interview weer andere, nieuwe thema's zichtbaar, maar er zijn ook gemeenschappelijke thema's te ontwaren. Een nadeel van deze manier van interviewen is dat de antwoorden minder gemakkelijk te vergelijken zijn dan de uitkomsten van een gestructureerd interview, omdat niet iedereen dezelfde vragen krijgt en sommigen de vraag al beantwoord hebben voordat deze letterlijk gesteld is. Het voordeel is dat een semigestructureerd diepte-interview zich bij uitstek leent voor het ontdekken wat er speelt bij de informant, zonder dat de interviewer dit teveel stuurt.

De uitspraken van de informanten die ik hieronder zal behandelen, hangen samen met drie vragen uit de interview guide onder het kopje 'Verleden'. Deze vragen zijn dus niet letterlijk aan eenieder zo gesteld, maar zijn wel linksom of rechtsom in elk interview naar voren gekomen. Deze vragen zijn:

- Kunt u zich de aanstelling van apostel L. Slok nog goed herinneren? En de oprichting van het Apostolisch Genootschap? Hoe was dat voor u?
- Hebben er in uw beleving (grote) veranderingen plaats gevonden binnen het Apostolisch Genootschap? Hoe heeft u die ervaren? En wat was voor uzelf de ingrijpendste verandering?
- Hoe keek u vroeger tegen God aan? Is uw godsbeeld in de loop der jaren veranderd?

ORAL HISTORIES – INTERVIEWFRAGMENTEN

In dit gedeelte zal ik aan de hand van interviewfragmenten laten zien wat er gebeurt als de periode ter sprake komt waarin L. Slok als apostel werd aangesteld en de afsplitsing plaatsvond waaruit in 1951 het ApGen werd opgericht. Ik was niet alleen benieuwd of men dat als een grote omslag of verandering ervoer, maar ook in hoeverre men een (bewuste) keuze heeft gemaakt om het testament van apostel Van Oosbree of de keuze van de Duitse stamapostel te volgen. Ook ben ik benieuwd hoe de verschillende informanten tegen God aankijken en of de veranderingen in het Godsbeeld ervaren werden als samenhangend met de oprichting van het ApGen.

FD: En kan u zich nog ehm... iets herinneren van dat apostel Slok werd aangewezen nadat apostel Van Oosbree was overleden?

R6: Oh ja.

FD: Ja?

R6: Oh nee, eh, nee, dat is eh... nee... die tijd dat eh... Nee, ik dacht van eh... Nee, dat eh... Nee, dat eh... weet ik zo niet.

FD: Wat zegt u?

R6: Toen was ik zeker nog te jong.

FD: Nou, toen apostel Van Oosbree overleed, dat was in 1946.

R6: Ah... Daar heb ik eigenlijk nooit zo bij nagedacht... Ach, dat was, nee, ja, dat is... dat er ook zoveel gebeurde in Limburg!

FD: Ja toch?

R6: Ja, met die splitsing!

FD: Juist!

R6: Juist! Goed dat je het zegt, ja, met die splitsing.

In dit eerste fragment zie je dat R6 zich aanvankelijk niets herinnert over de periode van 1946-1951. Ze denkt dat ze te jong was om het zich te kunnen herinneren, maar zij is geboren in 1924, wat betekent dat ze 22 was ten tijde van de splitsing: zeker niet te jong om een dergelijke gebeurtenis bewust te hebben meegemaakt. Toch komt er pas iets naar boven als ik doorvraag. Dit is opmerkelijk te noemen, aangezien

deze informant uit Limburg komt, waar de scheiding destijds zeer sterk voelbaar was. Waar in sommige regio's vrijwel iedereen meeging met de afsplitsing onder leiding van apostel L. Slok, was dat in Limburg ongeveer de helft, en scheidde deze splitsing hier zelfs families en vrienden.³⁵

Waar de één voelde dat er echt een keuze gemaakt moest worden, voelde het voor de ander als een natuurlijke overgang. Zo blijkt uit het interview met R4 dat het eigenlijk bij hem thuis geen punt van gesprek was.

FD: En voor uw familie is het dus ook nooit een thema geweest?

R4: Nee. Nooit. Nee, nee. Dat was zo duidelijk als wat. En toen eh... Maar ja, en het was ook niet sensationeel voor ons. We waren gewoon onbewogen, ja. Ja. Maar we raakten ook onze gebouwen kwijt. En de Archimedesweg³⁶ dus niet, dat mochten we huren. Maar er waren ook gemeenschappen, ook in Amsterdam en in heel Nederland... Maar ja, als je zoveel jaar in een gemeenschap ergens volgt,³⁷ in hetzelfde gebouw, dan is je dat dierbaar.

Hierin zien we dat R4 het moeilijk heeft gehad met het verlies van vertrouwde gebouwen, maar er was geen twijfel in de keuze om apostel Slok te volgen. Je kunt je zelfs afvragen of dat hier als een keuze ervaren is. Het was gewoon zo: hij en zijn familie volgden apostel L. Slok. Uit een ander interview komt wel een duidelijk keuzemoment naar voren:

R5: En toen was het '46 en toen moesten we kiezen. Weet u dat, dat we kiezen moesten?

FD: Ja. Hoe is dat gegaan?

R5: Toen gingen we naar het Goffertstadion en toen stond er heel groot 'Wij zijn er voor God'. Niet dat God er voor ons was, nee, WIJ zijn er voor God! En dat heeft de doorslag gegeven.

FD: Ja?

R5: Ja, absoluut. Dat was de keuze.

FD: Dus het was geen moeilijke keuze?

R5: Voor mij niet, nee. Helemaal niet.

In dit fragment verwijst de informant naar de bijeenkomst in het Goffertstadion in Nijmegen waar op zaterdag 20 augustus 1949 zo'n 20.000

apostolischen samenkwamen. In het grasveld stonden de letters: 'Wij zijn er voor God'. Dit was voor haar doorslaggevend. Interessant genoeg vond die bijeenkomst echter drie jaar na de aanstelling van apostel Slok plaats, waardoor er van een keuzemoment geen sprake meer kan zijn geweest. Zij moet al voor de bijeenkomst in het stadion hebben 'gekozen'. Toch vallen deze momenten in haar herinnering samen. Deze bijeenkomst speelt ook een rol in hoe zij vroeger tegen God aankeek en hoe zij vandaag de dag God beleeft:

FD: Ja. Hoe keek u vroeger tegen God aan en is uw Godsbeeld in de loop der tijd veranderd? R5: [lacht]. Ja, vroeger... Vroeger dacht ik, nou ja, hè, toen was ik nog heel klein, toen dacht ik dat hij bovenin de hemel zat.

FD: Ja?

R5: Ja. Maar het Goffertstadion. Toen begon de verandering. 'Wij zijn er voor God'. Hè? Ik ben God. Tenminste, als je dat woord wilt gebruiken.



Abbeelding 2. Bijeenkomst in het Goffertstadion te Nijmegen op 20 augustus 1949. Foto afkomstig uit het historisch archief van het

FD: En u wilt dat woord wel gebruiken?

R5: Ach ja, waarom niet? Maar het is een oud woord, waarom niet? Maar kijk, het is niet wat je zegt, maar wat voor betekenis geef je aan alles. Het gaat toch niet om dat woord? Helemaal niet. Het gaat erom: wat denk ik erbij? Wat voel ik erbij? Ja. En daarvoor mag God best blijven, als ie maar hier zit [wijst lachend op haar borst].

FD: Ja, vanbinnen?

R5: Vanbinnen.

Uit dit fragment kunnen we opmaken dat de bijeenkomst in het Goffertstadion

voor haar een essentiële gebeurtenis is geweest. Hierdoor heeft zij niet hoeven twifelen welke keuze ze maakte ten tijde van de splitsing (ook al vond deze feitelijk eerder plaats) en is haar denken over God veranderd. In het interview met R2 wordt dit evenement eveneens aangehaald als ik hem vraag naar grote veranderingen in het ApGen:

FD: Zijn er bepaalde grote veranderingen waarvan u denkt die dat die hebben plaatsgevonden binnen het Apostolisch Genootschap?

R2: Ja. We praten nu op het ogenblik van vanaf, hè, ook van veranderingen, hè, maar als je dan praat van veranderingen, dan is natuurlijk zo'n uitspraak van apostel L. Slok en die tot uiting kwam daar in de Goffert van 'We zijn er voor God', dat was natuurlijk een enorme verandering in denken over het ideaal.

FD: Ja.

R2: Dat, dat vind ik nou écht veranderingen.

Verderop in het interview vertelt hij over hoe hij vandaag de dag tegen God aankijkt.

R2: D'r is een mooie, (...) plaat met allemaal, je kent het wel, met vogeltjes en vissen en bloemen en en en... heel vrolijk ding. En daar staat zo'n tekst op eh dat ik... 'Dat er vissen zijn, dat er lucht is, dat er vogeltjes zijn, dat ik langer dan een minuut op een been kan staan'. Afijn, dat soort dingen, 'en dit alles noem ik God'. Nou, dat is laat ik zeggen mijn Godsbegrip. (...)

FD: En is dat ook altijd zo voor u hetzelfde geweest, dat gevoel?

R2: Ja, ja, nou, nee, dat is geworden, ik bedoel... Kijk, we hebben natuurlijk ook in mijn jongensjaren, in mijn kinderjaren gezongen van eh: 'ontmoeting in het paradijs' en 'schare van ontslapen vrienden' en eh... We hadden een voorganger, herder³⁸ eh, herder, nou, doet er niet toe, die kon zo boeiend over de hemel vertellen hè, of hij er geweest was hè? Ja, dat 'ie net terugkwam van vakantie in de hemel of zo, hè? Ja, ja, daar komen we toch vandaan. Ja. 'Vijands' macht zal niet...'³⁹ We hadden een vijand. Ja, we hadden een Satan, een vijand. Nou, dat denk ik niet meer.

FD: Nee. En wanneer is dat dan veranderd?

R2: Ja... Nou, dat breekpunt zou ik niet zo duidelijk kunnen aangeven, maar eh... Ik denk dat Apostel L. Slok toch nog wel wat van die dingen toch ook nog wel had, hoor. Ja. Maar apostel J.L. Slok die eh... die was, daar werd een rationeel... die praatte daar niet meer over, nee, nee.

In dit fragment vertelt hij dat er in zijn jeugd nog over een hemel en een Satan werd gesproken, wat in het hedendaagse ApGen niet meer het geval is. Ook geeft hij aan dat hij hier zelf niet meer in gelooft. Hij vindt het echter moeilijk die verandering te plaatsen in de tijd. Als ik verderop in het interview vraag of het voor hem geen grote veranderingen waren, blijkt hij die niet als zodanig ervaren te hebben:

FD: Maar u heeft natuurlijk meegemaakt dat God nog wel eh... wel meer gezien werd als een soort echt begrip als iemand die nog wel soort invloed had en dat er nog een Satan was?

R2: Ja, ja!

FD: Dus dat is natuurlijk wel een enorme verandering die u zo in uw leven eventjes, eh...

R2: Ja. Ik heb het gevoel dat ik die moeiteloos meegemaakt... doorgemaakt heb, die verandering.

FD: Ja?

R2: Makkelijk doorheen gekomen, ja. Ik heb dat oude... Ik moet om die oude godsbegrippen, als ik denk aan oude liederen⁴⁰ die we zongen: 'Satans wacht zal niet verhoeden wat de apostel heeft gebouwd', zoiets hè? We hadden een Satan in ons leven, we hadden een duivel, we hadden een hemel. En ja... daar moet ik dan een beetje om lachen, daar heb ik helemaal niks meer mee.

Ondanks dat veranderingen die theologisch gezien groot genoemd kunnen worden zoals een nieuw Godsbegrip, de afschaffing van het geloof in een hemel en in Satan, zien we hier dat die veranderingen niet als zodanig ervaren zijn. Voor zijn gevoel maakte hij de veranderingen moeiteloos door en lacht hij er nu om dat hij dat destijds geloofde. Verderop in het interview trekt hij een parallel tussen de veranderingen in het ApGen en volwassen worden. Hierin zijn verschillende stadia te ontwaren die zonder al te grote schokken van de ene in de andere overlopen:

R2: Mensen, een groep, een volk moet ook groeien, ontwikkelen. Een volk heeft een kindertijd en een kleutertijd, en eh... In de kleutertijd van of eh... ja, ja, in de kleutertijd van dat pas opgerichte stichting, hè, dat Apostolisch Genootschap, was er een soort van kleutertijd waar je kinderlijke gewoontes had en we opgevoed moesten worden in gesprekken met mekaar, opgevoed moesten worden in omgang met mekaar. (...)

FD: Ja, u zei eerder van het Apostolisch Genootschap is een beetje meer volwassen geworden als in: we praten, we hebben met elkaar leren praten, en een weerwoord...

R2: Ja, dat vind ik wel, dat ervaar ik wel, ja.

FD: Dus misschien is het Apostolisch Genootschap volwassen geworden en bent u zelf ook daarin mee volwassen geworden of...

R2: Ja, zelf, ja, ja.

SLOT

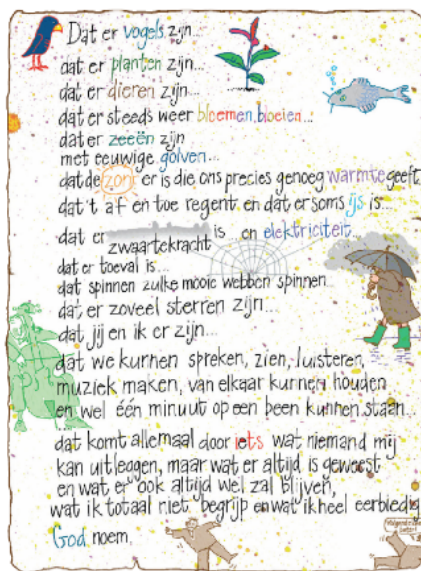
In het bovenstaande gedeelte heb ik laten zien hoe vier leden van het ApGen spreken over de periode van de afsplitsing in 1946, de oprichting van het genootschap in 1951 en de theologische veranderingen. In de uitgelichte interviewfragmenten worden de historische gebeurtenissen op verschillende manieren besproken. Waar de één zich de splitsing van 1946 aanvankelijk niet kan herinneren, kan de ander zich dit als de dag van gisteren herinneren – ondanks dat het geen groot thema was. En terwijl de één het lastig vindt om aan te geven wanneer er een verandering plaatsvond, kan de ander daar een concreet moment voor aanwijzen. Het is duidelijk dat de bijeenkomst in het Goffertstadion in 1949 bij enkele geïnterviewden grote indruk heeft gemaakt. Dat tijdstip en de keuzemomenten (de splitsing, en daarmee de keuze voor ApGen of HAZEA vonden plaats in 1946 terwijl de bijeenkomst in 1949 plaatsvond) hierbij door elkaar lopen, is te begrijpen aangezien men het verleden altijd bekijkt door de bril van het heden. (...)

Whilst oral history produces useful evidential material in the form of description and factual information, the oral history narrative itself has considerable significance in that it is a way by which people articulate subjective experiences about the past through the prism of the present.⁴¹

Het geheugen is geen passieve opslagplaats, maar herinneren is een actief proces waarin betekenis wordt gegeven aan het verleden.⁴² Het gaat er dan ook niet zozeer om hoe accuraat mensen zich iets kunnen herinneren, maar juist om hoe ze betekenis geven aan het verleden. Zodoende weten we na het afnemen van de interviews niet of de verschillende veranderingen toentertijd misschien wel als hevig werden ervaren. Maar wat daarentegen wel duidelijk wordt, is dat men er in retrospectief, in het licht van vandaag, op een organische manier over praat. De veranderingen voelden als natuurlijk, net zoals opgroeien. Ook dat gaat niet zonder slag of stoot, maar het is een vanzelfsprekend proces. Deze kennis, over hoe gebeurtenissen in herinnering versmelten en

wat dat zegt over hoe men de overgang van het ene kerkgenootschap naar het andere ervoer, was tot nu toe onbekend. Door het vastleggen van de verschillende oral histories wordt deze kennis blootgelegd en verandert het beeld van de geschiedenis van het ApGen. Door de manier waarop de geïnterviewden over het verleden praten, kunnen we ons beter inleven in hoe bepaalde gebeurtenissen zijn ervaren en worden herinnerd. Hierdoor wordt de multidimensionaliteit en complexiteit van bepaalde gebeurtenissen zichtbaar die archiefonderzoek alleen onbelicht laat. Op deze manier kan de geschiedenis steeds herschreven en opnieuw geïnterpreteerd worden, waardoor bekende feiten een nieuwe betekenis kunnen krijgen.⁴³ Geschiedschrijving kan immers niet zonder de kritiek van mensen die menen het beschrevene anders beleefd te hebben.^{44x}

Frederique Demeijer werkt sinds 2014 als promovenda aan de Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit. Ze studeerde culturele antropologie aan de Universiteit van Amsterdam en aan de University of Cape Town en studeerde in 2009 cum laude af van de master Culture, Organization and Management aan de Vrije Universiteit.



Afbeelding 3. Tekst en tekening van Jan Zandstra, verschenen in De Stroom in februari 2000. De Stroom is het interne blad van het Apostolisch Genootschap, dat sinds 2000 onder deze naam bestaat. Van 1990 tot 2000 heette het 'Ons Maandblad'. Voor een overzicht van apostolische periodieken.

1. Graag wil ik de anonieme respondenten bedanken voor hun tijd en openhartigheid. Daarnaast wil ik Prof.dr. H. C. Stoffels en Prof. dr. H. F. J. Horstmanshoff bedanken voor hun commentaar op eerdere versies van dit stuk. Tot slot dank aan Remi Lucassen voor het archiefmateriaal en Jan Zandstra voor het gebruik van zijn tekening.
2. Met officiële of gecanoniseerde geschiedschrijving bedoel ik de geschiedenis zoals die in boeken is vastgelegd en die veelal voortkomt uit archiefonderzoek. Deze onderscheidt zich van de individuele herinneringen (zie: Leydesdorff, *De mensen en de woorden* (Amsterdam 2004) 9).
3. S. Leydesdorff, *De mensen en de woorden* (Amsterdam 2004) 9.
4. Ibidem, 9.
5. P. Thompson, *The Voice of the Past: Oral History* (Oxford 2000) 6.
6. Herodotos, *Historiën*. Vert. D. Damsté (Bussum 1968).
7. S. Leydesdorff en N. Adler, *Tapestry of Memory, Evidence and Testimony in Life Story Narratives* (New Jersey 2013) x.
8. S. Leydesdorff, *De mensen en de woorden* (Amsterdam 2004) 9.
9. D.P. McAdams, *The stories we live by: Personal myths and the making of the self* (New York 1993)
10. A. Portelli, *The Death of Luigi Trastulli: Form and Meaning in Oral History* (New York 1992) 50.
11. S. Leydesdorff, *De mensen en de woorden* (Amsterdam 2004) 10.
12. S. Leydesdorff en N. Adler, *Tapestry of Memory, Evidence and Testimony in Life Story Narratives* (New Jersey 2013) ix.
13. Selma Leydesdorff geeft in haar boek *De mensen en de woorden* (2004) een voorbeeld van een hoofdstuk in de geschiedenis dat alleen geschreven kon worden dankzij herinneringen. Hierbij gebruikt zij het verhaal van de 'troostmeisjes' die tijdens de Tweede Wereldoorlog gedwongen werden om als prostituee te werken voor het Japanse leger. Omdat de mannen er niet over spraken en de vrouwen zich te erg schaamden, bleef dit hoofdstuk gesloten totdat de eerste meisjes zich over de schaamte heen zetten en begonnen te vertellen (11).
14. Zie: <https://www.apgen.nl/over-ons/organisatie/> (bezocht op 30-10-2018).
15. Zie: <https://www.apgen.nl/over-ons/> (bezocht op 22-10-2018).
16. B. Brand. *Nieuw licht op oude wegen. De wegen die de apostolische beweging volgde vanaf de oorsprong (circa 1830) tot Het Apostolisch Genootschap anno 2011* (Delft 2013).
17. E. Diersmann. *Die Kirchenspaltung in der 'Hersteld Apostolische Gemeente in de Eenheid der Apostelen' in den Jahren 1946 bis 1951, unter Berücksichtigung wissenschaftlicher Theoriebildung bezüglich Kirchenspaltungen* (Bielefeld 2010). Hoe van de zijde van de Nieuw-Apostolische Kerk op de splitsing werd gereageerd is behandeld door Edwin Diersmann: 'De beoordeling van de kerkscheuring van 1946 in officiële nieuw-apostolische publicaties door de jaren heen': http://www.vanoosbreestichting.nl/1210140/1393773/16-3-c_Diersmann_1610.pdf
18. Deze was in 1902 zo gaan heten nadat zij zich had afgescheiden van de Hersteld(e) Apostolische Zendingkerk. Zie: B. Brand. *Nieuw licht op oude wegen. De wegen die de apostolische beweging volgde vanaf de oorsprong (circa 1830) tot Het Apostolisch Genootschap anno 2011* (Delft 2013) 162.
19. Ibidem, 313.
20. Met het typisch apostolische woord 'roeping' wordt bedoeld dat iemand tot apostel 'geroepen' wordt (M. Horstmanshoff, *Bewogen woorden: Klein Apostolisch woordenboek* (Baarn 2011) 90-92).
21. B. Brand. *Nieuw licht op oude wegen. De wegen die de apostolische beweging volgde vanaf de oorsprong (circa 1830) tot Het Apostolisch Genootschap anno 2011* (Delft 2013) 306.
22. Landelijk gezien verloor Slok slechts 11,4 procent van de leden, al verschilde dit sterk per district. In Groningen en Limburg bijvoorbeeld ging meer dan de helft van de leden met de door de stamapostel aangewezen opvolger apostel J. Jochems mee, terwijl in de districten Rotterdam-Den Haag, 't Gooi en Twente de percentages die apostel Jochems volgden nog niet boven de 2 procent uitkwamen (ibidem, 353).
23. Dit hield onder andere in dat Slok en zijn volgelingen alle eigendommen kwijtraakten. Dit waren 69 kerkgebouwen, het geldelijk vermogen en de inventaris (ibidem, 353 en 376).
24. Ibidem, 376-377.
25. Ibidem, 353.
26. Ibidem, 389.
27. J.N. Bremmer, *Van Zendelingen, Zuilen en Zapreligie. Tweehonderd jaar godsdienst in Nederland en Het Apostolisch Genootschap* (Delft 2005) 23.
28. B. Brand. *Nieuw licht op oude wegen. De wegen die de apostolische beweging volgde vanaf de oorsprong (circa 1830) tot Het Apostolisch Genootschap anno 2011* (Delft 2013) 381.
29. M.J. Tang, *Het Apostolische Werk in Nederland tegen de achtergrond van zijn ontstaan in Engeland en Duitsland* (Den Haag, 1982) 69.
30. B. Brand. *Nieuw licht op oude wegen. De*

wegen die de apostolische beweging volgde vanaf de oorsprong (circa 1830) tot Het Apostolisch Genootschap anno 2011 (Delft 2013) 349.

31. Zie: <https://www.apgen.nl/over-ons/> (bezocht op 22-10-2018).

32. De verschillende sociale generaties zijn ontleend aan de Nederlandse socioloog Becker, die hierin de Vooroorlogse Generatie (1910-1930), de Stille Generatie (1930-1945), de Protestgeneratie (1945-1955) de Verloren Generatie (1955-1970) en de Pragmatische Generatie (1970-1985) definieerde (Becker, 1992 en 1997). Bontekoning (2007) heeft hier later nog een zesde sociale generatie aan toegevoegd, de zogeheten Screenagers (1985-2000), beter bekend als de Grenzeloze Generatie (Becker 2008).

33. De geïnterviewden worden aangeduid met R2 (M), R4 (M), R5 (V) en R6 (V) en de interviewer met de initialen van de onderzoeker: FD (Frederique Demeijer).

34. De interviews, die bij de informanten thuis zijn afgenomen in 2015 en 2016, varieerden tussen de 1 en 3,5 uur. Deze interviews zijn opgenomen en verbatim getranscribeerd. Dit leverde voor deze vier personen in totaal 234 A-4tjes getranscribeerd materiaal (73070 woorden) op. Daarna zijn ze geanonimiseerd en gecodeerd in het softwareprogramma Atlas.ti.

35. B. Brand. *Nieuw licht op oude wegen. De wegen die de apostolische beweging volgde vanaf de oorsprong (circa 1830) tot Het Apostolisch Genootschap anno 2011* (Delft 2013) 353.

36. Verwijst in dit interviewfragment naar de Archimedesweg in Amsterdam, waar een gebouw van de HAZEa (en later dus het ApGen) staat.

37. 'Volgen' is een typisch apostolisch woord waarmee bedoeld wordt dat iemand lid is van het ApGen. Zie: M. Horstmanshoff. *Bewogen woorden: Klein Apostolisch woordenboek* (Baarn 2011) 109.

38. Het woord 'herder' is de arbeidsnaam en aanspreektitel van een voorganger was. Zie: M. Horstmanshoff, *Bewogen woorden: Klein Apostolisch woordenboek* (Baarn 2011) 65-66.

39. De geïnterviewde refereert aan liederen uit de zangbundel van de HAZEa van voor de splitsing.

40. Voor een overzicht van de apostolische liedcultuur zie: A. Lammertsma. *De apostolische beweging: een overzicht van de herkomst van het liedgoed en het gedachtegoed tussen 1826 en 1946* (2017). http://www.vanoosbreestichting.nl/1210140/1630804/lammertsma_boek_170506.pdf.

41. L. Abrams, *Oral History Theory* (New York 2010) 7.

42. A. Portelli, *The Death of Luigi Trastulli: Form*

and Meaning in Oral History (New York 1992) 52.

43. S. Leydesdorff, *De mensen en de woorden* (Amsterdam 2004) 9.

44. Ibidem, 26.